
Mila KARAOGLANOVIĆ

SPASILA NAS BOŽIJA RUKA

*R*odena je 1. aprila 1922. godine u Beogradu, od oca Isaka Koena i majke Sarine, rodene Aladžem. Živi u Sao Paulu u Brazilu.

Rat je počeo 6. aprila, a moja sestra Sojka i njen muž Riko, juna meseca pobjegli su u Skoplje, gde je živela Rikova sestra koja je još pre rata bila udata za lekara dr Simu Amodaja. On je bio čuven i voljen u Skoplju jer je sirotinju lečio besplatno. Pre nego što je buknuo rat, poništen je ugovor Jugoslavija-Nemačka, pa je 27. marta narod izašao na velike protestne manifestacije na ulicama Beograda. Omladina je izvikivala „Bolje rat nego pakt – bolje grob nego rob!“. Tome su se Nemci brzo osvetili bombardovanjem Beograda i okupacijom zemlje.

Avgusta 1941. Gestapo je mog oca odveo u zatvor, zbog toga što nije hteo da nosi žutu traku sa natpisom „Jude“. Očito, neko ga je pokazao. Posle deset dana bio je streljan sa još 99 zatočenika koje su izvukli iz zatvora. Za svakog ubijenog nemačkog vojnika oni su, kao što je poznato, streljali 100 ljudi.

Ostale smo nas dve, tetka (sestra moje pokojne majke) i ja. Sa Sojkom i Rikom nismo imale nikakav kontakt jer je Skoplje, posle komandanja zemlje, pripalo Bugarskoj, pošto je bugarski kralj Boris dozvolio prolaz nemačkim trupama da bi napali Rumuniju. Živele smo u strahu, a i hrane je počelo da nedostaje. Muškarci su radili na putevima a mi žene kao služavke. I ja sam radila u nemačkom konzulatu. Prala sam sudove, stepenice i klozete. Tamo sam dobijala ručak.

Nemačke okupacione vlasti naredile su 29. jula 1941. da se svi muškarci Jevreji prijave policiji i dođu na Tašmajdan. Izdvojili su 100 muškaraca, utovarili ih u kamione i – nikada ih više nismo videli. Širio se glas da će pokupiti sve muškarce i poterati ih u logor. To se i desilo, koliko se sećam, u septembru. Takođe, proneo se glas da će pokupiti sve žene i decu.

Moja tetka je imala radnju u Sremskoj ulici, blizu Terazija. Nemci su joj oduzeli radnju odmah po dolasku. Tetka se razletela da nabavi lažna dokumenta sa našim slikama. Pošto se mnogo godina bavila trgovinom, imala je dobre veze. Za velike pare nabavila je dokumente. Tada još nismo znale šta da radimo sa njima i kuda ćemo krenuti. Čekale smo da vidimo kako će se stvari dalje razvijati. To se dešavalo početkom novembra 1941. godine. Ja sam tada imala 19, a moja tetka 42 godine. Jednog dana kažem mojoj tetki – šta mi čekamo? Ako nas Nemci odvedu u logor, to je sigurna smrt! Zašto ne probamo da pobegnemo? Potom smo napravile plan. Tetka je imala prijatelje Jevreje koji su živeli u Rakovici, sa kojima smo se dogovorili da narednog dana krenemo vozom u neko mesto u Srbiji. Nismo smele da krenemo sa glavne železničke stanice u Beogradu.

Sutradan u zoru, skromno obučene sa maramom na glavi, ukrcale smo se u voz za Leskovac. Prošle su nemačke kontrole i naši dokumenti su položili ispit. U Leskovac smo stigle sa malim koferčedom. Za svaki slučaj izdavale smo se za pogorelce iz Beograda. Bomba je pala na našu kuću i sve smo izgubile. Uzele smo prvu sobu koju smo našle. Jedan krevet, jedan astal. Soba je bila vlažna, a zima ljuta. Kupile smo najnužnije i jedan električni rešo.

Najveći deo dana provodile smo u krevetu. Jednog dana, kada smo izišle da kupimo nešto za jelo (to je bilo početkom februara), ugledale smo kamion pun Jevreja i Cigana. Saznale smo da su ih vodili na streljanje. Taj prizor za nas je bio toliko potresan da smo rešile da odmah odemo iz Leskovca. Na jedan mali kamion stavile smo naše prnje i otišle u Niš.

U Nišu smo iznajmile sobu sa malo nameštaja. Po gradu su Nemci stalno organizovali racije i pregledali dokumenta. Svaka od nas bi ponela po parče hleba i zembilj, a naš dogovor je bio da, ako jednu od nas uhvate, druga beži. Ali kuda? U martu je tetka bar jednom išla na nišku železničku stanicu s namerom da se sprijatelji sa železničarima. Niko nije mogao da se ukrca da ide za Skoplje, ali su železničari dolazili do Niša da prave reviziju svojih vagona. Kada je tetka upoznala jednog od železničara, rodnom iz Skoplja, i kada ga je pitala da li poznaje dr Simu Amodaja, on se nasmejao i rekao: „Pa, on je spasio život mojoj ženi!” Tako je pukim slučajem veza bila uspostavljena.

Napisale smo opširno pismo Sojki i Riku na ime dr Sime Amodaja. Kad je Sojka pročitala pismo i saznala da smo žive, plakala je od sreće i sa pismom u ruci otrčala da nađe Riku. Trebalo je nabaviti i poslati nam dokumente kao da smo Bugarke. Valjalo je sve proračunati. Sa naše strane, morale smo da imamo neku sigurnu vezu koja bi nas iz Srbije, odnosno Niša, prebacila u Predejane, prvo mesto na teritoriji pod bugarskom okupacijom. Hodale smo cele noći po mraku sa našim vodičima, po terenu punom rupa i obraslom gustom šumom. Tetka je jedva hodala i ja sam je gotovo vukla. Imale smo sreću sa vodičima koje smo dobro platile i koji su mogli da nas ubiju znajući da imamo novac a da niko ništa ne bi znao. U zoru smo stigle u Predejane i tu su nas vodiči predali njihovoj vezi, koja nas je odvela kod njih da se odmorimo i nešto pojedemo. Rano ujutro domaćin je natovario volovska kola sa drvima i krenuo na pijacu da ih proda, a mi smo išle iza njega obučene kao seljanke. Na železničkoj stanici, ostao je do dolaska voza. Bilo nas je dvadesetak. Jedan bugarski vojnik pregledao je dokumenta. Kad je došao do nas poklonio se i vratio dokumenta. Nismo razumele taj gest ali sam tetki rekla da je to, verovatno, u znak poštovanja prema jednoj starijoj osobi. Po dokumentima, mi smo bile Bugarke i zato nam se poklonio.

Voz je bio pun bugarskih vojnika. Pravila sam se da spavam. Stigle smo u ponoć na skopsku stanicu, uzele fijaker i otišle na naznačenu adresu. Grad je bio pust, čula su se samo konjska kopita. Sojka je predosećala da ćemo te noći stići. Kada je fijaker stao pred kućom, izletela je na ulicu i plakanju i grljenju nije bilo kraja. Da ne bismo privukle pažnju, brzo smo uletele u kuću. To je bilo aprila 1942. godine.

U Skoplju je situacija svakim danom bila sve opasnija po Jevreje. Osećao se pritisak Nemaca, iako ih nije bilo u Skoplju. Jevreji su morali da nose žute trake, na vratima stanova u kojima su stanovali Jevreji pisalo je ‘Jev žilište’. Bilo nam je jasno da je trebalo pripremiti bekstvo.

Kako je dr Amodaj, muž Rikove sestre, uživao veliki ugled, našao nam je jednog Albanca koji bi za dobre pare pristao da nas prebaci u Albaniju. Kad je Sojka sa mužem krenula da beži u Skoplje, moj tata joj je dao 100 funti. Albanac, rođen u Albaniji a živeo je u Skoplju, poznavao je sve staze i bogaze. Dao je svoju časnu reč dr Amodaju da nam se ništa neće desiti.

Riko se bojao i oklevao je da krene, ali Sojka je bila uporna da spas treba tražiti u bekstvu. Albanac ju je obukao kao muslimanku. Išao je napred a njegov prijatelj pozadi. Kretali su se tokom noći, po gustom mraku, preko nepristupačnih planina, gazeći po vodi i kamenju, a da niko ni jednu reč nije izustio. U zoru su stigli u Uroševac, koji je već pripadao Albaniji. Odmah su ih prebacili u kvesturu. Kvestor je sve znao i kada se Sojka malo odmorila, prebacio ih je u kuću neke familije.

Rifat se vratio u Skoplje sa Sojkinim pismom i tako smo u velikoj tajnosti počeli da organizujemo drugu grupu za prebacivanje i spasavanje. To je moglo biti u novembru 1942. godine. Međutim, u martu 1943. Nemci su pokupili sve Jevreje koji su se zatekli u Skoplju i nikad ih niko više nije video. U toj grupi bila je Šukica i još neki moji drugovi iz Hašomer hacaira.

U našoj drugoj grupi, koju je Rifat preuzeo, bilo nas je petoro, sa dva vodiča. Izašli smo iz Skoplja. Na periferiji grada bacili smo naše trake a Rifat nam je dao muslimanske nošnje i feredže. Tetka je jedva hodala. Pomagali smo joj i praktično je vukli da ne posustane. U zoru smo stigli do Uroševca. Tu nas je dočekala albanska policija i odvela u kvesturu. Rifat i njegov prijatelj su se izgubili. Najvažnije je bilo da je kvestor bio pripremljen, jer se Sojka sprijateljila s njim. Kada su nas predstavili kvestoru, rekao je da je sve u redu, da će nas smestiti kod neke familije.

Susret sa Sojkom je bio dirljiv. Iako su prošle samo dve nedelje, bilo je veoma opasno kako za nju tako i za nas jer nismo znali do koje mere možemo da se uzdamo u reči kvestora. Važno je bilo da nas ne vrate Nemcima, što je on i obećao.

Posle kratkog vremena prebacio nas je u Prištinu, gde su boravile još neke jevrejske familije, takođe izbeglice. Tu smo ostali neko vreme. Kada se skupilo pedesetak Jevreja, ukrcani smo u jedan autobus i prebačeni u Kavaju.

U Kavaji smo bili u statusu „konfino libero“. Svi su morali da se svakog dana prijave u karabinjeriji i upišu u evidencione knjige. Tamo smo iznajmili jednu albansku kuću i počele da šijemo. Tetka se snalazila

za hranu i kuvala, a Riko je nešto radio. Bilo je dovoljno da se prehranimo. Poput Italijana, i Albanci su se korektno odnosili prema nama. U Kavaji je bilo petnaestak jevrejskih porodica, takođe izbeglica. Nede-
ljom smo se mi mladi skupljali, pevali i veselili se. Tako je bilo do sep-
tembra meseca 1943. godine, kada je kapitulirala Italija. Italijani iz
karabinjerije su nam rekli: „Sada ste slobodni. Mi ćemo da uništimo sve
dokumente, a vi se sami snadite jer ovde dolaze Nemci“.

*Na snimku iz 1939. MILA, u crnini zbog
smrti majke, u šetnji sa EMILOM KOENOM,
prijateljem iz mladosti*

Pobegli smo u planine, mada je i tamo bilo opasno. Osim toga, Riko je oboleo od malarije i morali smo da se vratimo u sredinu u kojoj bi mogao da se leči. Izvukli smo naše lažne dokumente sa kojima smo se krili u Ju-
goslaviji i pobjegli u Skadar. Iznajmili smo sobu sa kuhinjom u jednoj prizemnoj kući, u kojoj su prozori gledali na dvorište. Ponovo smo počeli da šijemo. Riko je sa jednim prijateljem počeo da radi aktn-tašne. Nije bilo teškoća da bi se nabavila koža, a te tašne radnje su rado kupovale. Za našu gazdaricu, kao i za sve sa kojima smo došli u kontakt, bili smo pogorelci iz Beograda. Navodno, sve smo izgubili, jer je bomba pala na našu

kuću i došli smo tu da oprobamo sreću. Tu smo bili relativno mirni dok jednog dana dva gestapovca nisu upala u naše dvorište i počela da viču. Sojka ih je videla i brzo se strpala u krevet. Grubo su nas kupili i odveli u Gestapo, pod sumnjom da smo Jevreji. Neverovatnom srećom smo pušteni, sama Božja ruka nas je spasila! Inače, meni nije poznato da je neko dospao u Gestapo pod sumnjom da je Jevrejin i da je odatle živ izašao?!

Šefkija Albanac saradivao je sa Nemcima i on nas je potkazao, ali je bio pozvan u Tiranu i to nas je spasilo. Svakog od nas su posebno ispitivali. Tražili smo tumača iako smo nešto znali nemački da bismo se pripremili šta da odgovorimo. U jednom momentu jedan od vojnika je pričao glavnom šefu kako Riko radi divne aktne tašne od kože. On se za to veoma zainteresovao i rekao je da će doći da kupi tašnu. To ih je ubedilo da nismo Jevreji jer Jevreji nisu zanatlije, Jevreji su trgovci, bankari ili se bave drugim poslovima.

Kada smo se vratili kući Sojka je rekla: „Da se niste vratili, ja bih se ubila!“ Nismo smeli da odmah pobegnemo, morali smo da sačekamo da onaj šef dođe i da kupi tašnu. Naravno, došao je, dobio ju je za poklon i tako se sve dobro svršilo. Sutradan, pokupili smo ono što je najvažnije. Ni od gazdarice se nismo oprostili već smo odmah otišli na drugi kraj Skadra. Sojka i Riko su iznajmili sobu, a tetka i ja drugu sobu, daleko od njih. Takoreći, nismo izlazili na ulicu.

U proleće 1944. godine, bilo je sve manje Nemaca u Skadru, dok nisu potpuno nestali. Tu smo dočekali oslobođenje. Uspostavili smo kontakt sa dr Amodajem u Skoplju. Njega i familiju fašisti su poštedeli jer su im lekari bili potrebni. Oni ništa nisu znali o nama. Nisu mogli da veruju da smo se spasili.

Čim je Beograd bio oslobođen, oktobra 1944. godine, mi smo se vratili iz Skoplja. U Beogradu smo doznali da je moj otac streljan u grupi od 100 ljudi koje su izvukli iz zatvora, avgusta 1941. godine.